

MUTLAQ HUQUQLARNING MEROS BO'LIB O'TISHINI HUQUQIY TARTIBGA SOLINISHINI RIVOJLANTIRISH

Charos Barnoyeva

*Magistrant, Toshkent davlat yuridik universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

Meros huquqi fuqarolik huquqining muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Meros munosabatlarini tartibga solishning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi va boshqa qonun hujjatlarida belgilangan. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlar, mulkiy huquqlar va boshqa mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solishni takomillashtirish zarurati mavjud.

Mutlaq huquqlar deganda, barcha shaxslarga nisbatan amal qiladigan va huquq egasining rozilgisiz amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan huquqlar tushuniladi. Bunday huquqlar jumlasiga ashyoga bo'lgan mulk huquqi, intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan huquqlar (mualliflik huquqi, patent huquqi, tovar belgilariga bo'lgan huquqlar va h.k.), shuningdek, qonunda nazarda tutilgan boshqa mutlaq huquqlar kiradi. Ushbu huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining beshinchi bo'limi (Meros huquqi) normalari bilan tartibga solinadi, ammo qonunchilikda ayrim bo'shliqlar va kamchiliklar mavjud bo'lib, ular amaliyotda huquqiy muammolarga olib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1112-moddasiga ko'ra, «meros deganda, vafot etgan shaxsning (meros qoldiruvchining) mol-mulki (merosi) boshqa shaxslarga (merosxo'rlarga) qonun bo'yicha yoki vasiyatnoma bo'yicha o'tishi tushuniladi». Mazkur norma «mol-mulk» tushunchasi qo'llanilgan bo'lib, bu o'z ichiga nafaqat ashyoviy huquqlar, balki mutlaq huquqlarni ham qamrab oladi. O'z navbatida, Fuqarolik kodeksining 1113-moddasiga asosan, «Meros tarkibiga meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan barcha huquq va majburiyatlar, qonunda yoki shartnomada nazarda tutilgan hollarda meros qoldiruvchining vafoti munosabati bilan bekor bo'ladigan huquq va majburiyatlardan tashqari, kiradi». Demak, qonun chiqaruvchi «barcha huquq va majburiyatlar» tushunchasini qo'llab, mutlaq huquqlarning ham meros tarkibiga kirishini ta'kidlagan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi mulkiy huquqlarning meros bo'lib o'tishidan farq qiladi, chunki mutlaq huquqlar shaxs bilan bog'liq bo'lishi mumkin (masalan, mualliflik huquqidagi shaxsiy nomulkiy huquqlar);

2. Ayrim mutlaq huquqlar cheklangan muddatga beriladi (masalan, patent huquqlari);

3. Mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi maxsus qonunchilikda qo'shimcha tartibga solinadi (masalan, «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida»gi Qonunda) [1];

4. Mutlaq huquqlarni meros bo'lib o'tishi jarayonida ularning ro'yxatdan o'tkazilishi talab etilishi mumkin (masalan, patentlarga, tovar belgilariga bo'lgan huquqlar) [2].

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq, intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi quyidagicha tartibga solinadi:

1. Mualliflik huquqi sohasida O'zbekiston Respublikasining «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida»gi Qonunining 35-moddasiga muvofiq, muallifning shaxsiy nomulkiy huquqlari (asarning muallifi deb tan olinish huquqi, asardan muallifning ismi-sharifi ko'rsatilgan holda foydalanish huquqi, asarning daxlsizligi huquqi va h.k.) meros bo'lib o'tmaydi. Biroq, mulkiy huquqlar (asardan foydalanish huquqi, asardan foydalanganlik uchun haq olish huquqi va h.k.) meros bo'lib o'tadi. Muallifning mulkiy huquqlari uning vafotidan keyin 70 yil davomida amal qiladi.

2. Patent huquqi sohasida «Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida»gi Qonunga asosan, patent egasining huquqlari meros bo'lib o'tishi mumkin. Patent egasi vafot etgan taqdirda, patentga bo'lgan huquqlar merosxo'rlarga o'tadi. Bunda patentning amal qilish muddati o'zgarmaydi (ixtirolar uchun - 20 yil, foydali modellar uchun - 10 yil, sanoat namunalari uchun - 15 yil).

3. Tovar belgilariga bo'lgan huquqlar «Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida»gi Qonunga muvofiq meros bo'lib o'tishi mumkin. Bunda tovar belgisiga guvohnomaning egasi vafot etgan taqdirda, guvohnomaga bo'lgan huquqlar merosxo'rlarga o'tadi. Tovar belgisiga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi Intellektual mulk agentligida ro'yxatdan o'tkazilishi lozim.

Mulk huquqi mutlaq huquq sifatida meros bo'lib o'tishining o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

1. Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi davlat ro'yxatidan o'tkazilishi shart. Bu O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 84-moddasi va «Davlat kadastrlari to'g'risida»gi Qonunga asosan amalga oshiriladi.

2. Aksiyalar, ulushlar va boshqa qimmatli qog'ozlarga bo'lgan huquqlarning

meros bo'lib o'tishi «Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida»gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq tartibga solinadi. Bunda meros ochilganidan so'ng, qimmatli qog'ozlarga bo'lgan huquqlar merosxo'rlarga o'tadi, lekin bu huquqlar tegishli reestrda qayd etilishi lozim.

3. Yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi Yer kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq amalga oshiriladi. Bunda Yer uchastkasiga bo'lgan mulk huquqi, doimiy egalik qilish huquqi, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi meros bo'lib o'tishi mumkin.

Tadqiqot jarayonida mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishida quyidagi muammolar aniqlandi:

qonunchilikda mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishiga oid maxsus normalarning etarli emasligi. fuqarolik kodeksining meros huquqiga bag'ishlangan bo'limida mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishiga oid alohida normalar mavjud emas.

ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarining murakkabligi. ayrim mutlaq huquqlarning (masalan, patentlar, tovar belgilari, ko'chmas mulk) meros bo'lib o'tishi uchun turli ro'yxatga olish organlariga murojaat qilish talab etiladi, bu esa jarayonni cho'zilishiga va qo'shimcha xarajatlarga olib keladi.

intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni baholash muammosi. meros massasini aniqlashda intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni baholash metodikasining mukammal emasligi meros solig'ini to'g'ri hisoblash imkonini bermaydi.

chet el elementi mavjud bo'lgan hollarda mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarini tartibga soluvchi xalqaro-huquqiy normalarning etarli emasligi.

raqamli mulk va virtual aktivlarga bo'lgan mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarining qonunchilikda etarli darajada tartibga solinmaganligi [3].

Tadqiqot natijalariga asosanib, mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Fuqarolik kodeksining meros huquqiga bag'ishlangan bo'limiga mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishiga oid alohida bob kiritish maqsadga muvofiq. Bunda intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarning, mulk huquqining va boshqa mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi xususiyatlari batafsil tartibga solinishi lozim.

2. Ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish. Bu maqsadda «yagona darcha» tamoyili asosida mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini ro'yxatdan o'tkazish tizimini joriy etish taklif etiladi. Bunda merosxo'r meros guvohnomasini olgandan so'ng, barcha tegishli ro'yxatga olish organlariga bir marta murojaat qilish orqali mutlaq huquqlarni o'z nomiga rasmiylashtirish

imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. Intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni baholash metodikasini takomillashtirish. Buning uchun xalqaro tajribadan foydalangan holda, intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni baholashning yagona standartlarini ishlab chiqish lozim.

4. Chet el elementi mavjud bo'lgan hollarda mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarini xalqaro darajada tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish. Bu borada O'zbekiston Respublikasi tegishli xalqaro konvensiyalarga qo'shilishi va ikki tomonlama huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi shartnomalarda mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarini aks ettirish maqsadga muvofiq.

5. Raqamli mulk va virtual aktivlarga bo'lgan mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini tartibga soluvchi maxsus normalarni qonunchilikka kiritish. Bu borada «Raqamli huquqlar to'g'risida»gi Qonun loyihasini ishlab chiqish va unda raqamli mulk, kriptovalyutalar va boshqa virtual aktivlarga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarini tartibga solish taklif etiladi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish quyidagilarni namoyon etdi. Jumladan, Germaniyada, mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishida merosni boshqarish instituti mavjud. Bunda meros qoldiruvchi o'z vasiyatnomasida mutlaq huquqlarni boshqarish uchun maxsus shaxsni (merosni boshqaruvchini) tayinlashi va uning vakolatlarini belgilashi mumkin.

O'z navbatida AQSh tajribasida «raqamli vasiyatnoma» tushunchasi qonunchilikda mavjud va unda raqamli aktivlarga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi tartibi belgilangan. Yaponiyada esa, intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishini ro'yxatdan o'tkazish jarayonlari soddalashtirilgan va avtomatlashtirilgan. Fransiyada, mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishida huquq va majburiyatlarning balansini ta'minlash mexanizmlarini joriy etilgan [4].

Mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini huquqiy tartibga solish mexanizmlarini tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalari Fuqarolik kodeksi va maxsus qonunlarda tartibga solingan bo'lsa-da, bu sohada bir qator huquqiy bo'shliqlar va kolliziyalar mavjud. Xususan, mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishiga oid maxsus normalar Fuqarolik kodeksining meros huquqiga bag'ishlangan bo'limida etarli darajada ishlab chiqilmagan.

2. Intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarning meros bo'lib o'tishi xususiyatlari, ularning shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquqlarga bo'linishi hamda amal qilish muddatlari bilan bog'liq xususiyatlari mavjud. Bunda muallifning shaxsiy nomulkiy huquqlari meros bo'lib o'tmasligi, faqat mulkiy huquqlargina merosxo'rlarga o'tishi qonunchilikda belgilangan.

3. Mulk huquqi, patent huquqlari, tovar belgilariga bo'lgan huquqlar kabi mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi jarayonida ularni ro'yxatdan o'tkazish zarurati mavjud bo'lib, bu merosxo'rlar uchun qo'shimcha ma'muriy to'siqlar yaratadi.

4. Raqamli mulk va virtual aktivlarga bo'lgan mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalari O'zbekiston qonunchiligida etarli darajada tartibga solinmagan, bu esa amaliyotda huquqiy muammolarga olib kelmoqda.

5. Chet el elementi ishtirokidagi mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalari xalqaro-huquqiy normalar va milliy qonunchilik doirasida to'liq tartibga solinmagan.

Yuqoridagi muammolarni hal etish maqsadida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga «Mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi» deb nomlangan alohida bob kiritish orqali mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishiga oid huquqiy normalarni tizimlashtirish.

2. Mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini ro'yxatdan o'tkazish tizimini soddalashtirish va «bir darcha» tamoyili asosida takomillashtirish.

3. Raqamli aktivlarga bo'lgan mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini tartibga soluvchi maxsus normalarni ishlab chiqish va qonunchilikka kiritish.

4. Intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlarni baholash metodikasini takomillashtirish.

5. Chet el elementi ishtirokidagi mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi masalalarini tartibga soluvchi xalqaro-huquqiy normalarga qo'shilish va milliy qonunchilikni ularga muvofiqlashtirish.

6. Sudlar, notariuslar va boshqa huquqni qo'llash amaliyoti subyektlarining mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishi sohasidagi malakasini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi mutlaq huquqlarning meros bo'lib o'tishini huquqiy tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirishga, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashga, qonuniylikni mustahkamlashga hamda iqtisodiy munosabatlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Babaev D.I. Mutlaq huquqlarni meros qilib olishning o'ziga xos xususiyatlari // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2021. – № 2. – B. 67-75.

2. Nasriev E.E. Raqamli aktivlarning meros bo'lib o'tishi: huquqiy muammolar va echimlar // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – № 1. – B. 67-74.

3. Nasriev E.E. Intellektual mulk huquqlarining meros bo'lib o'tishi muammolari // Huquq va burch. – 2022. – № 4. – B. 28-32.

4. Nasriev I. Mutlaq huquqlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Adolat, 2022. – 248 b.